

दशक सोळावा

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

॥ श्रीमत् दासबोध ॥

दशक सोळावा : सप्ततिन्वय

समास पहिला : वाल्मीकि स्तवननिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

धन्य धन्य तो वाल्मीक । ऋषीमाजी पुण्यश्लोक ।

जयाचेन हा त्रिलोक्य । पावनजाला ॥ १ ॥

भविष्य आणी शतकोटी । हें तों नाहीं देखिलें दृष्टीं ।

धांडोळितां सकळ सृष्टि । श्रुत नव्हे ॥ २ ॥

भविष्याचें येक वचन । कदाचित जालें प्रमाण ।

तरी आश्चर्य मानिती जन । भूमंडळीचे ॥ ३ ॥

नसतां रघुनाथावतार । नाहीं पाहिला शास्त्राधार ।

रामकथेचा विस्तार । विस्तारिला जेणें ॥ ४ ॥

ऐसा जयाचा वाग्विवास । ऐकोनी संतोषला महेश ।

मग विभागिलें त्रयलोक्यास । शतकोटी रामायेण ॥ ७ ॥

ज्याचें कवित्व शंकरें पाहिलें । इतरां न वचे अनुमानलें ।

रामौपासकांसी जालें । परम समाधान ॥ ६ ॥

ऋषी होते थोर थोर । बहुतीं केला कवित्वविचार ।

परी वाल्मीकासारिखा कवेश्वर । न भूतो न भविष्यति ॥ ७ ॥

पूर्वी केली दृष्ट कर्में । परी पावन जाला रामनामें ।

नाम जपतां दृढ नेमें । पुण्यें सीमा सांडिली ॥ ८ ॥

उफराटे नाम म्हणतां वाचें । पर्वत फुटले पापाचे ।

ध्वज उभारले पुण्याचे । ब्रह्मांडावरुते ॥ ९ ॥

वाल्मीकें जेथें तप केलें । तें वन पुण्यपावन जालें ।

शुष्क काष्ठीं अंकुर फुटले । तपोबळें जयाच्या ॥ १० ॥

पूर्वी होता वाल्हाकोळी । जीवघातकी भूमंडळीं ।

तोचि वंदिजे सकळीं । विबुधीं आणि ऋषेश्वरीं ॥ ११ ॥

उपरती आणि अनुताप । तेथें कैचें उरेल पाप ।

देह्यांततपें पुण्यरूप । दुसरा जन्म जाला ॥ १२ ॥

अनुतापें आसन घातलें । देह्यांचें वारुळ जालें ।

तेंचि नाम पुढें पडिलें । वाल्मीक ऐसें ॥ १३ ॥

वारुळास वाल्मीक बोलिजे । म्हणोनि वाल्मीक नाम साजे ।

जयाच्या तीव्र तपें झिजे । हृदय तापसाचें ॥ १४ ॥

जो तापसांमार्जी श्रेष्ठ । जो कवेश्वरांमधें वरिष्ठ ।

जयाचें बोलणें पष्ट । निश्चयाचें ॥ १५ ॥

जो निष्ठावंतांचें मंडण । रघुनाथभक्तांचें भूषण ।

ज्याची धारणा असाधारण । साधकां सटळ करी ॥ १६ ॥

धन्य वाल्मीक ऋषेश्वर । समर्थाचा कवेश्वर ।

तयासी माझा नमस्कार । साष्टांगभावे ॥ १७ ॥

वाल्मीक ऋषी बोलिला नसता । तरी आम्हांसी केंची रामकथा ।

म्हणोनियां समर्था । काय म्हणोनी वर्णाविं ॥ १८ ॥

रघुनाथकीर्ति प्रगट केली । तेणें तयची महिमा वाढली ।

भक्त मंडळी सुखी जाली । श्रवणमात्रें ॥ १९ ॥

आपुला काळ सार्थक केला । रघुनाथकीर्तिमधें बुडाला ।

भूमंडळीं उधरिला । बहुत लोक ॥ २० ॥

रघुनाथ भक्त थोर थोर । महिमा जयांचा अपार ।

त्या समस्तांचा किंकर । रामदास म्हणे ॥ २१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे वाल्मीकस्तवननिरूपणनाम
समास पहिला ॥

समास दुसरा : सूर्यस्तवननिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

धन्य धन्य हा सूर्यवौंश । सकळ वौंशामधें विशेष ।

मार्तंडमंडळाचा प्रकाश । फांकला भूमंडळीं ॥ १ ॥

सोमाआंगीं आहे लांछन । पक्षा येका होय क्षीण ।

रविकिर्ण फांकता आपण । कळाहीन होये ॥ २ ॥

याकारणें सूर्यापुढें । दुसरीं साम्यता न घडे ।

जयाच्या प्रकाशें उजेडे । प्राणीमात्रासी ॥ ३ ॥

नाना धर्म नाना कर्म । उत्तमें मध्यमें अधमें ।

सुगमें दुर्गमें नित्य नेमें । सृष्टीमधेंचालती ॥ ४ ॥

वेदशास्त्रें आणी पुराणें । मंत्र यंत्र नाना साधणें ।

संध्या स्नान पूजाविधानें । सूर्येविण बापुडीं ॥ ५ ॥

नाना योग ना मतें । पाहों जातां असंख्यातें ।

जाती आपुलाल्या पंथें । सूर्योदय जालियां ॥ ६ ॥

प्रपंचिक अथवा परमार्थिक । कार्य करणें कोणीयेक ।

दिवसेंविण निरार्थक । सार्थक नव्हे ॥ ७ ॥

सूर्याचें अधिष्ठान डोळे । डोळे नसतां सर्व आंधळे ।

याकारणें कांहींच न चले । सूर्येविण ॥ ८ ॥

म्हणाल अंध कवित्वें करिती । तरी हेहि सुर्याचीच गती ।

थंड जालियां आपुली मती । मग मतिप्रकाश कैचा ॥ ९ ॥

उष्ण प्रकाश तो सूर्याचा । शीत प्रकाश तो चंद्राचा ।

उष्णत्व नसतां देह्याचा । घात होये ॥ १० ॥

याकारणें सूर्येविण । सहसा न चले कारण ।

श्रोते तुम्ही विचक्षण । शोधून पाहा ॥ ११ ॥

हरिहरांच्या अवतरमूर्ती। शिवशक्तीच्या अनंत वेत्ती।

यापूर्वी होता गभस्ती। आतां हि आहे ॥ १२ ॥

जितुके संसारासि आले। तितुके सूर्याखालें वर्तले।

अंती देहे त्यागून गेले। प्रभाकरदेखतां ॥ १३ ॥

चंद्र ऐलीकडे जाला। क्षीरसागरीं मधून काढिला।

चौदा रत्नांमधें आला। बंधु लक्ष्मीचा ॥ १४ ॥

विश्वचक्षु हा भास्कर। ऐसें जाणती लाहानथोर।

याकारणें दिवाकर। श्रेष्ठांहून श्रेष्ठ ॥ १५ ॥

अपार नभमार्ग क्रमणें। ऐसेंचि प्रत्यहीं येणें जाणें।

या लोकोपकाराकारणें। आज्ञा समर्थाची ॥ १६ ॥

दिवस नस्तां अंधकार। सर्वांसी नकळे सारासार।

दिवसेंविण तश्कर। कां दिवाभीत पक्षी ॥ १७ ॥

सूर्यापुढें आणिक दुसरें। कोण आणावें सामोरें।

तेजोरासी निर्धारिं। उपमेरहित ॥ १८ ॥

ऐसा हा सविता सकळांचा। पूर्वज होय रघुनाथाचा।

अगाध महिमा मानवी वाचा । काये म्हणोनि वर्णावी ॥ १९ ॥

रघुनाथवौंश पूर्वापर । येकाहूनि येक थोर ।

मज मतिमंदास हा विचार । काये कळे ॥ २० ॥

रघुनाथाचा समुदाव । तेथें गुंतला अंतर्भाव ।

म्हणोनी वर्णितां महत्व । वाढुर्बलमी ॥ २१ ॥

सकळ दोषाचा परिहार । करितां सूर्यासनमस्कार ।

स्फूर्ति वाढे निरंतर । सूर्यदर्शन घेतां ॥ २२ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे सूर्यस्तवननिरूपणनाम
समास दुसरा ॥

समास तिसरा : पृथ्वीस्तवननिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

धन्य धन्य हे वसुमती । इचा महिमा सांगों किती ।

प्राणीमात्र तितुके राहाती । तिच्या आधारे ॥ १ ॥

अंतरिक्ष राहाती जीव । तोहि पृथ्वीचास्वभाव ।

देहे जड नस्तां जीव । कैसे तगती ॥ २ ॥

जाळिती पोळिती कुदळिती । नांगरिती उकरिती खाणती ।

मळ मूत्र तिजवरी करिती । आणी वमन ॥ ३ ॥

नासकें कुजकें जर्जर । पृथ्वीविणकेंची थार ।

देह्यांतकाळीं शरीर । तिजवरी पडे ॥ ४ ॥

बरें वाईट सकळ कांहीं । पृथ्वीविणथार नाहीं ।

नाना धातु द्रव्य तें हि । भूमीचे पोटीं ॥ ५ ॥

येकास येक संहारिती । प्राणी भूमीवरी असती ।

भूमी सांडून जाती । कोणीकडे ॥ ६ ॥

गड कोठ पुरें पट्टणें । नाना देश कळती अटणें ।

देव दानव मानव राहाणें । पृथ्वीवरी ॥ ७ ॥

नाना रत्नें हिरे परीस । नाना धातु द्रव्यांश ।

गुप्त प्रगट कराव्यास । पृथ्वीविण नाहीं ॥ ८ ॥

मेरुमांदार हिमाचल । नाना अष्टकुळाचल ।

नाना पक्षी मछ व्याल । भूमंडळीं ॥ ९ ॥

नाना समुद्रापैलीकडे । भोंवतें आवर्णोदका कडे ।

असंभाव्य तुटले कडे । भूमंडळाचे ॥ १० ॥

त्यामधें गुप्त विवरें । लाहानथोरें अपारें ।

तेथें निबिड अंधकारें । वस्ती कीजे ॥ ११ ॥

आवर्णोदक तें अपार । त्याचा कोण जाणे पार ।

उदंड दाटले जळचर । असंभाव्य मोठे ॥ १२ ॥

त्या जीवनास आधार पवन । निबिड दाट आणी घन ।

फुटों शकेना जीवन । कोणेकडे ॥ १३ ॥

त्या प्रभंजनासी आधार । कठिणपणें अहंकार ।

ऐसा त्या भूगोळाचा पार । कोण जाणे ॥ १४ ॥

नाना पदार्थांच्या खाणी । धातुरत्नांच्या दाटणी ।

कल्पतरु चिंतामणी । अमृतकुंडें ॥ १५ ॥

नाना दीपें नाना खंडें । वसती उद्वसें उदंडें ।

तेथें नाना जीवनाचीं बंडें । वेगळालीं ॥ १६ ॥

मेरुभोंवते कडे कापले । असंभाव्य कडोसें पडिलें ।

निबिड तरु लागले । नाना जिनसी ॥ १७ ॥

त्यासन्निध लोकालोक । जेथें सूर्याचें फिरे चाक ।

चंद्रादि द्रोणादि मैनाक । माहां गिरी ॥ १८ ॥

नाना देशीं पाषाणभेद । नाना जिनसी मृत्तिकाभेद।

नाना विभूति छंद बंद । नाना खाणी ॥ १९ ॥

बहुरत्न हे वसुंदरा । ऐसा पदार्थ कैचा दुसरा ।

अफट पडिलें सैशवैरा । जिकडे तिकडे ॥ २० ॥

अवधी पृथ्वीफिरोन पाहे । ऐसा प्राणी कोण आहे ।

दुजी तुळणा न साहे । धरणीविषीं ॥२१ ॥

नाना वल्ली नाना पिकें । देसोदेसी अनेकें ।

पाहों जातां सारिख्या सारिखें । येक हि नाहीं ॥ २२ ॥

स्वर्ग मृत्युआणिपाताळें । अपूर्व रचिलीं तीन ताळें।

पाताळलोकीं माहां व्याळें । वस्ती कीजे ॥ २३ ॥

नान वल्ली बीजांची खाणी । ते हे विशाल धरणी ।

अभिनव कर्त्याची करणी । होऊन गेली ॥ २४ ॥

गड कोठ नाना नगरें । पुरें पट्टणें मनोहरें ।

सकळां ठाई जगदेश्वरें । वस्ती कीजे ॥ २५ ॥

माहां बली होऊन गेले । पृथ्वीवरीचौताळले ।

सामर्थ्ये निराळे राहिले । हें तों घडेना ॥ २६ ॥

असंभाव्य हे जगती । जीव कितीयेक जाती ।

नाना अवतारपंगती । भूमंडळावरी ॥ २७ ॥

सध्यां रोकडे प्रमाण । कांहीं करावा नलगे अनुमान ।

नाना प्रकारीचें जीवन । पृथ्वीचेनिआधारें ॥ २८ ॥

कितेक भूमी माझी म्हणती । सेवटीं आपणचि मरोन जाती ।

कितेक काळ होतां जगती । जैसी तैसी ॥ २९ ॥

ऐसा पृथ्वीचामहिमा । दुसरी काये द्यावी उपमा ।

ब्रह्मादिकापासुनी आम्हां । आश्रयोचि आहे ॥ ३० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे पृथ्वीस्तवननिरूपणनाम
समाप्त तिसरा ॥

समास चौथा : आपनिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

आतां सकळांचे जन्मस्थान । सकळ जीवांचे जीवन ।

जयास आपोनाशयेण । ऐसें बोलिजे ॥ १ ॥

पृथ्वीसआधार आवर्णोदक । सप्तसिंधूचें सिंधोदक ।

नाना मेघीचें मेघोदक । भूमंडळीं चालिलें ॥ २ ॥

नाना नद्या नाना देसीं । वाहात मिळाल्या सागरासीं ।

लाहानथोर पुण्यरासी । अगाध महिमे ॥ ३ ॥

नद्या पर्वतींहून कोंसळल्या । नाना सांकडीमधें रिचविल्या ।

धबाबां खळाळां चालिल्या । असंभाव्य ॥ ४ ॥

कूप बावी सरोवरें । उदंड तळीं थोरथोरें ।

निर्मळें उचंबळती नीरें । नाना देसीं ॥ ५ ॥

गायेमुखें पाट जाती । नाना कालवे वाहती ।

नाना झर्या झिरपती । झरती नीरें ॥ ६ ॥

डुरें विहीरें पाझर । पर्वत फुटोन वाहे नीर ।

ऐसे उदकाचे प्रकर । भूमंडळीं ॥ ७ ॥

जितुके गिरी तितुवया धारा । कोंसळती भयंकरा ।

पाभळ वाहाळा अपारा । उकळ्या सांडिती ॥ ८ ॥

भूमंडळीचें जळ आघवें । किती म्हणोनी सांगावें ।

नाना कारंजीं आणावें । बांधोनी पाणी ॥ ९ ॥

डोहो डवंके खबाडीं टांकीं । नाना गिरिकंदरीं अनेकीं ।

नाना जळें नाना लोकीं । वेगळालीं ॥ १० ॥

तीर्थें येकाहून येक । माहां पवित्र पुण्यदायक ।

अगाध महिमा शास्त्रकारक । बोलोनि गेले ॥ ११ ॥

नाना तीर्थांची पुण्योदकें । नाना स्थळोस्थळीं सीतळोदकें ।

तैसींच नाना उष्णोदकें । ठाई ठाई ॥ १२ ॥

नाना वल्लीमधें जीवन । नाना फळीं फुलीं जीवन ।

नाना कंदीं मुळीं जीवन । गुणकारकें ॥ १३ ॥

क्षीरोदकें सिंधोदकें । विषोदकें पीयूषोदकें ।

नाना स्थळांतरीं उदकें । नाना गुणाचीं ॥ १४ ॥

नाना युक्षदंडाचे रस । नाना फळांचे नाना रस ।

नाना प्रकारीचे गोरसा मद पारा गुलत्र ॥ १५ ॥

नाना मुक्तफळांचें पाणी । नाना रत्नी तळपें पाणी ।

नाना शस्त्रामधें पाणी । नाना गुणाचें ॥ १६ ॥

शुक्लीत श्रोणीत लाल मूत्र स्वेद । नाना उदकाचे नाना भेद ।

विवरोन पाहातां विशद । होत जातें ॥ १७ ॥

उदकाचे देह केवळ । उदकाचेंचि भूमंडळ ।

चंद्रमंडळ सूर्यमंडळ । उदकाकरितां ॥ १८ ॥

क्षारसिंधु क्षीरसिंधु । सुरासिंधु आज्यसिंधु ।

दधिसिंधु युक्षरससिंधु । शुद्ध सिंधु उदकाचा ॥ १९ ॥

ऐसें उदक विस्तारलें । मुळापासून सेवटा आलें ।

मधेहि ठाई ठाई उमटलें । ठाई ठाई गुप्त ॥ २० ॥

जे जे बीजीं मिश्रीत जालें । तो तो स्वाद घेऊन उठिलें ।

उसामधें गोडीस आलें । परम सुंदर ॥ २१ ॥

उदकाचें बांधा हें शरीर । उदक चि पाहिजे तदनंतर ।

उदकचि उत्पत्तिविस्तार । किती म्हणोनी सांगावा ॥ २२ ॥

उदक तारक उदक मारक । उदक नाना सौख्यदायेक ।

पाहातं उदकाचा विवेक । अलोलिक आहे ॥ २३ ॥

भूमंडळीं धांवे नीर । नाना ध्वनी त्या सुंदर ।

धबाबां धबाबां थोर । रिचवती धारा ॥ २४ ॥

ठाई ठाई डोहो तुंबती । विशाल तळीं डबाबिती ।

चबाबिती थबाबिती । कालवे पाट ॥ २५ ॥

येकी पालश्या गंगा वाहाती । उदकें सन्निधचि असती ।

खळाळं झरे वाहाती । भूमीचे पोटीं ॥ २६ ॥

भूगर्भीं डोहो भरलें । कोण्ही देखिले ना ऐकिले ।

ठाई ठाई झोवीरि जाले । विदुल्यतांचे ॥ २७ ॥

पृथ्वीतळींपाणी भरलें । पृथ्वीमधेंपाणी खेळे ।

पृथ्वीप्रगटलें । उदंड पाणी ॥ २८ ॥

स्वर्गमृत्यपाताळीं । येक नदी तीन ताळीं ।

मेघोदक अंतराळीं । वृष्टीकरी ॥ २९ ॥

पृथ्वीचेंमूळ जीवन । जीवनाचें मूळ दहन ।

दहनाचें मूळ पवन । थोरहून थोर ॥ ३० ॥

त्याहून थोर परमेश्वर । महद्गूतांचा विचार ।

त्याहून थोर परात्पर । परब्रह्म जाणावें ॥ ३१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आपनिरूपणनाम समास
चौथा ॥

समास पांचवा : अग्निनिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

धन्य धन्य हा वैश्वानरु । होये रघुनाथाचा श्वशुरु ।

विश्वव्यापक विश्वंभरु । पिता जानकीचा ॥ १ ॥

ज्याच्या मुखें भगवंत भोक्ता । जो ऋषीचा फळदाता ।

तमहिमरोगहर्ता । भर्ता विश्वजनाचा ॥ २ ॥

नाना वर्ण नाना भेद । जीवमात्रास अभेद ।

अभेद आणी परम शुध । ब्रम्हादिकासी ॥ ३ ॥

अग्नीकरितां सृष्टीचाले । अग्नीकरितां लोक धाले ।

अग्नीकरितां सकळ ज्याले । लाहानथोर ॥ ४ ॥

अग्नीनें आळलें भूमंडळ । लोकांस राहव्या जालें स्थळ ।

दीप दीपिका नाना ज्वाल । जेथें तेथें ॥ ५ ॥

पोटांमधें जठराग्नी । तेणें क्षुधा लागे जर्नी ।

अग्नीकरितां भोजर्नी । रुची येते ॥ ६ ॥

अग्नी सर्वांगी व्यापक । उष्णें राहे कूणी येक ।

उष्ण नस्तां सकळ लोक । मरोन जाती ॥ ७ ॥

आर्धीं अग्नी मंद होतो । पुढें प्राणी तो नासतो ।

ऐसा हा अनुभव येतो । प्राणीमात्रासी ॥ ८ ॥

असतां अग्नीचें बळ । शत्रु जिंके तात्काळ ।

अग्नी आहे तावत्काळ । जिणें आहे ॥ ९ ॥

नाना रस निर्माण जाले । अग्नीकरितां निपजले ।

माहांयोगी आरोग्य जाले । निमिषमात्रें ॥ १० ॥

सूर्य सकळांहून विशेष । सूर्याउपरी अग्नीप्रवेश ।

रात्रभागीं लोक अग्नीस । साहें करिती ॥ ११ ॥

अंत्यजगृ हींचाअग्नी आणिला । त्यास दोष नाही बोलिला ।

सकळां गृ हींपवित्र जाला । वैश्वानरु ॥ १२ ॥

अग्नीहोत्र नाना याग । अग्नीकरितां होती सांग ।

अग्नी त्रुप्त होतां मग । सुप्रसन्न होतो ॥ १३ ॥

देव दानव मानव । अग्नीकरितां चाले सर्व ।

सकळ जनासी उपाव । अग्नी आहे ॥ १४ ॥

लग्नें करिती थोर थोर । नाना दारूचा प्रकार ।

भूमंडळीं यात्रा थोर । दारूनें शोभती ॥ १५ ॥

नाना लोक येगी होती । उष्ण औशधें सेविती ।

तेणे लोक आरोग्य होती । वन्हीकरितां ॥ १६ ॥

ब्रह्मणास तनुमनु । सूर्यदेव हुताशनु ।

येतद्विषई अनुमानु । कांहींच नाही ॥ १७ ॥

लोकामध्यें जठरानलु । सागरीं आहे वडवनालु ।

भूगोळाबाहेर आवर्णानलु । शिवनेत्रीं विदुल्यता ॥ १८ ॥

कुपीपासून अग्नी होतो । उंचदर्पणीं अग्नी निघतो ।

काष्ठमंथनी प्रगटतो । चकमकेनें ॥ १९ ॥

अग्नी सकळां ठाई आहे । कठीण घिसणीं प्रगट होये ।

आग्यासर्पे दग्ध होये । गिरिकंदरे ॥ २० ॥

अग्नीकरितां नाना उपाये । अग्नीकरितां नाना अपाय ।

विवेकेंविण सकल होये । निरार्थक ॥ २१ ॥

भूमंडळीं लाहानथोर । सकळांस वन्हीचा आधार ।

अग्निमुखें परमेश्वर । संतुष्ट होये ॥ २२ ॥

ऐसा अग्नीचा महिमा । बोलिजे तितुकी उणी उपमा ।

उत्तरोत्तर अगाध महिमा । अग्नीपुरुषाचा ॥ २३ ॥

जीत असतां सुखी करी । मेल्यां प्रेत भरम करी ।

सर्वभक्षकु त्याची थोरी । काये म्हणोनी सांगावी ॥ २४ ॥

सकळ सृष्टीचासंहार । प्रलय करी वैश्वानर ।

वैश्वानरें पदार्थमात्र । कांहींच उरेना ॥ २५ ॥

नाना होम उदंड करिती । घरोघरीं वैशदेव चालती ।

नाना क्षेत्रीं दीप जळती । देवापासीं ॥ २६ ॥

दीपाराधनें निलांजनें । देव वोवाळिजे जनें ।

खरें खोटें निवडणें । दिव्य होतां ॥ २७ ॥

अष्टधा प्रकृतीं लोक तिन्ही । सकळ व्यापून राहिला वन्ही ।

अगाध महिमा वदनीं । किती म्हणोनी बोलावा ॥ २८ ॥

च्यारी शृंगेंत्रिपदीं जात । दोनी शिरें सप्त हात ।

ऐसा बोलिला शास्त्रार्थ । प्रचितीविण ॥ २९ ॥

ऐसा वन्ही उष्णमूर्ती । तो मी बोलिलों येथामती ।

न्यून्यपूर्णक्षमा श्रोतीं । केलें पाहिजे ॥ ३० ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे अग्निनिरूपणनाम समास
पांचवा ॥

समास सहावा : वायुस्तवन

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

धन्य धन्य हा वायुदेव । याचा विचित्र स्वभाव ।

वायोकरितां सकळ जीव । वर्तती जर्नी ॥ १ ॥

वायोकरितां श्वासोश्वास । नाना विद्यांचा अभ्यास ।

वायोकरितां शरीरास । चळण घडे ॥ २ ॥

चळण वळण प्रासारण । निरोधन आणी आकोचन ।

प्राण अपान व्यान उदान । समान वायु ॥ ३ ॥

नाग कूर्म कर्कश वायो । देवदत्त धनंजयो ।

ऐसे हे वायोचे स्वभावो । उदंड असती ॥ ४ ॥

वायो ब्रह्मांडीं प्रगटला । ब्रह्मांडदेवतांस पुरवला ।

तेथुनी पिंडी प्रगटला । नाना गुणें ॥ ५ ॥

स्वर्गलोकीं सकळ देव । तैसेचि पुरुषार्थी दानव ।

मृत्यलोकींचे मानव । विख्यात राजे ॥ ६ ॥

नरदेहीं नाना भेदे । अनंत भेदाचीं श्वापदें ।

वनचरें जळचरें आनदें । क्रीडा करिती ॥ ७ ॥

त्या समस्तांमधें वायु खेळे । खेचरकुळ अवघें चळे ।

उठती वन्हीचे उबाले । वायोकरितां ॥ ८ ॥

वायो मेघाचें भरण भरी। सवेंच पिटून परतें सारी ।

वायो ऐसा कारबरी । दुसरा नाही ॥ ९ ॥

परी ते आत्मयाची सत्ता । वर्ते शरीरीं तत्वता ।

परी व्यापकपणें या समर्था । तुळणा नाही ॥ १० ॥

गिरीहून दाट फौजा । मेघ उठिले लोककाजा ।

गर्जगर्जो तडक विजा । वायोबळें ॥ ११ ॥

चंद्रसूर्य नक्षत्रमाला । ब्रह्मंडळें मेघमाला ।

यें ब्रह्मांडीं नाना कला । वायोकरितां ॥ १२ ॥

येकवटलें तें निवडेना । कालवलें तें वेगळें होयेना ।

तैसें हे बेंचाड नाना । केवी कळे ॥ १३ ॥

वायो सुटे सरारां । असंभाव्य पडतीगारा ।

तैसे जीव हे नीरा- । सरिसे पडती ॥ १४ ॥

वायुरूपें कमळकला । तोचि आधार जला ।

तया जलाच्या आधारें भूगोला । शेषें धरिलें ॥ १५ ॥

शेषास पवनाचा आहार । आहारें फुगे शरीर ।

तरी मग घेतला भार । भूमंडळाचा ॥१६॥

माहांकूर्माचें शरीर भलें । नेणों ब्रह्मांड पालथें घातलें ।

येवढें शरीर तें राहिलें । वायोचेनी ॥ १७॥

वाराहें आपुलें दंतीं । पृथ्वीधरिली होती ।

तयाची येवढी शक्ती । वायुबळें ॥ १८ ॥

ब्रह्म विष्णु महेश्वर । चौथा आपण जगदेश्वर ।

वायोस्वरूप विचार । विवेकी जाणती ॥ १९ ॥

तेतिस कोटी सुरवर । अद्यासी सहस्र ऋषेश्वर ।

सिध योगी भारेंभार । वायोकरितां ॥ २० ॥

नव कोटी कात्यायणी । छेपन कोटी च्यामुंडिणी ।

औट कोटी भूतखाणी । वायोरूपें ॥ २१ ॥

भूतें देवतें नाना शक्ती । वायोरूप त्यांच्या वेक्ती ।

नाना जीव नेणो किती । भूमंडळीं ॥ २२ ॥

पिंडीं ब्रह्मांडीं पुरवला । बाहेर कंचुकास गेला ।

सकळां ठाई पुरवला । समर्थ वायु ॥ २३ ॥

ऐसा हा समर्थ पवन । हनुमंत जयाचा नंदन ।

रघुनाथस्मरणीं तनमन । हनुमंताचें ॥ २४ ॥

हनुमंत वायोचा प्रसीध । पित्यापुत्रांस नाही भेद ।

म्हणोनि दोघेहि अभेद । पुरुषार्थविषीं ॥ २५ ॥

हनुमंतास बोलिजे प्राणनाथ । येणें गुणें हा समर्थ ।

प्राणेंविण सकळ वेर्थ । होत जातें ॥ २६ ॥

माणें मृत्यआला हनुमंता । तेव्हां वायो रोधला होता ।

सकळ देवांस आवस्ता । प्राणांत मांडलें ॥ २७ ॥

देव सकळ मिळोन । केलें वायुचें स्तवन ।

वायो प्रसन्न होऊन । मोकळें केलें ॥ २८ ॥

म्हणोनि प्रतपी थोर । हनुमंत ईश्वरी अवतार ।

यत्ना पुरुषार्थ सुखर । पाहातचि राहिले ॥ २९ ॥

देव कारागृहीं होते । हनुमंतें देखिलें अवचितें ।

संहार करुनी लंकेभोंवतें । विटंबून पाडिलें ॥ ३० ॥

उसिणें घेतलें देवांचें । मूळ शोधिलें राक्षसांचें ।

मोठें कौतुक पुण्यकेताचें । आश्चर्य वाटे ॥ ३१ ॥

रावण होता सिंहासनावरी । तेथें जाऊन ठोंसरे मारी ।

लंकेमध्ये निरोध करी । उदक कैवें ॥ ३२ ॥

देवास आधार वाटला । मोठा पुरुषार्थ देखिला ।

मनामध्ये रघुनाथाला । करुणा करिती ॥ ३३ ॥

दैत्य आवघे संहारिले । देव तत्काळ सोडिले ।

प्राणीमात्र सुखी जाले । त्रयलोक्यवासी ॥ ३४ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे वायोस्तवननिरूपणनाम
समास सहावा ॥

समास सातवा : महद्भूतनिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पृथ्वीचें मूल जीवन । जीवनाचें मूल अग्नि ।

अग्नीचें मूल पवन । मागां निरोपिलें ॥ १ ॥

आतां ऐका पवनाचें मूल । तो हा अंतरात्माचि केवळ ।

अत्यंतचि चंचल । सकळांमधें ॥ २ ॥

तो येतो जातो दिसेना । स्थिर होऊन बैसेना ।

ज्याचें रूप अनुमानेना । वेदश्रुतीसी ॥ ३ ॥

मुळीं मुळींचें स्फुर्ण । तेंचि अंतरात्म्याचें लक्षण ।

जगदेश्वरापासून त्रिगुण । पुढें जालें ॥ ४ ॥

त्रिगुणापासून जालीं भूतें । पावलीं पष्ट दशेतें ।

त्या भूतांचें स्वरूप तें । विवेकें वोळखावें ॥ ५ ॥

त्यामधें मुख्य आकाश । चौं भूतांमधें विशेष ।

याच्या प्रकाशें प्रकाश । सकळ कांहीं ॥ ६ ॥

येक विष्णु महद्भूत । ऐसा भूतांचा संकेत ।

परंतु याची प्रचीत । पाहिली पाहिजे ॥ ७ ॥

विस्तारें बोलिलीं भूतें । त्या भूतामधें व्यापक तें ।

विवरोन पाहातां येतें । प्रत्ययासी ॥ ८ ॥

आत्मयाच्या चपळपणापुढें । वायो तें किती बापुडें ।

आत्म्याचें चपळपण रोकडें । समजोन पाहावें ॥ ९ ॥

आत्म्यावेगळें काम चालेना । आत्मा दिसेना ना आडळेना ।

गुप्तरूपें विचार नाना । पाहोन सोडी ॥ १० ॥

पिंड ब्रह्मांड व्यापून धरिलें । नाना शरीरीं विळासलें ।

विवेकी जनासी भासलें । जगदांतरी ॥ ११ ॥

आत्म्याविण देहे चालती । हें तों न घडे कल्पांतीं ।

अष्टधा प्रकृतींच्या वेत्ती । रूपासी आल्या ॥ १२ ॥

मूलापासूनसेवटवरी । सकळ कांहीं आत्माच करी ।

आत्म्यापैलीकडे निर्विकारी । परब्रह्म तें ॥ १३ ॥

आत्मा शरीरीं वर्ततो । इंद्रियेंग्राम चेष्टवितो ।

नाना सुखदुःखें भोगितो । देह्यात्मयोगें ॥ १४ ॥

सप्तकंचुक हें ब्रह्मांड । त्यामधें सप्तकंचुक पिंड ।

त्या पिंडामधें आत्मा जाड । विवेकें वोळखा ॥ १५ ॥

शब्द ऐकोन समजतो । समजोन प्रत्योत्तर देतो ।

कठीण मृदसीतोष्ण जाणतो । त्वचेमधें ॥ १६ ॥

नेत्रीं भरोनी पदार्थ पाहाणें । नाना पदार्थ परीक्षणें ।

उंच नीच समजणें । मनामधें ॥ १७॥

क्रूरदृष्टी सौम्यदृष्टी । कपटदृष्टी कृपादृष्टी ।

नाना प्रकारींच्या दृष्टी । भेद जाणे॥ १८ ॥

जिव्हेमधें नाना स्वाद । निवडून जाणे भेदाभेद ।

जें जें जाणें तें तें विशद । करुनी बोले ॥ १९॥

उत्तम अन्नाचे परिमळ । नाना सुगंध परिमळ ।

नाना फळांचे परिमळ । घ्राणेंद्रियें जाणे ॥ २० ॥

जिव्हेनें स्वाद घेणें बोलणें । पाणीईंद्रियें घेणें देणें ।

पादेंद्रियें येणें जाणें । सर्वकाल ॥२१ ॥

शिखरेंद्रियें सुरतभोग । गुदेंद्रियें मळोत्सर्ग ।

मनेंकरुनी सकल सांग । कल्पून पाहे ॥ २२॥

ऐसें व्यापार परोपरी । त्रिभुवर्नी येकलाचि करी ।

त्याची वर्णावया थोरी । दुसरा नाही ॥ २३ ॥

त्याविण दुसरा कैचा । जे महिमा सांगावा तयाचा ।

व्याप आटोप आत्मयाचा । न भूतो न भविष्यति ॥ २४ ॥

चौदा विद्या चौसष्टी कळा । धूर्तपणाच्या नाना कळा ।

वेद शास्त्र पुराण जिव्हाळा । तेणेंविण कैचा ॥ २५ ॥

येहलोकींचा आचार । परलोकीं सायसायविचार ।

उभय लोकींचा निर्धार । आत्माच करी ॥ २६ ॥

नाना मते नाना भेद । नाना संवाद वेवाद ।

नाना निश्चय भेदाभेद । आत्माच करी ॥ २७ ॥

मुख्यतत्व विस्तारलें । तेणें तयास रूप आणिलें ।

येणेंकरितां सार्थक जालें । सकळ कांहीं ॥ २८ ॥

लिहिणें वाचणें पाठांतर करणें । पुसणें सांगणें अर्थ करणें ।

गाणें बाजवणें नाचणें । आत्म्याचकरितां ॥ २९ ॥

नाना सुखें आनंदतो । नाना दुःखें कष्टी होतो ।

देहे धरितो आणी सोडितो । नानाप्रकारें ॥ ३० ॥

येकलाचि नाना देहे धरी । येकलाचि नटे परोपरी ।

नट नाट्यकळा कुसरी । त्याविण नाहीं ॥ ३१ ॥

येकलाचि जाला बहुरूपी । बहुरूपी बहुसाक्षपी ।

बहुरूपे बहुप्रतापी । आणी लंडी ॥ ३२ ॥

येकलाचि विस्तारला कैसा । पाहे बहुविध तमासा ।

दंपत्येविण कैसा । विस्तारला ॥ ३३ ॥

स्त्रियांस पाहिजे पुरुष । पुरुषासी पाहिजे स्त्रीवेष ।

ऐसा आवडीचा संतोष । परस्परें ॥ ३४ ॥

स्थूलाचें मूळ तें लिंग । लिंगामधें हें प्रसंग ।

येणें प्रकारें जग । प्रत्यक्ष चाले ॥ ३५ ॥

पुरुषांचा जीव स्त्रियांची जीवी । ऐसी होते उठाठेवी ।

परी या सूक्ष्माची गोवी । समजली पाहिजे ॥ ३६ ॥

स्थूलांकरितां वाटे भेद । सूक्ष्मीं आवघेंचि अभेद ।

ऐसें बोलणें निरुध । प्रत्यया आलें ॥ ३७ ॥

बायकोनें बायकोस भोगिलें । ऐसें नाहीं कीं घडलें ।

बायकोस अंतरी लागलें । ध्यान पुरुषाचें ॥ ३८ ॥

स्त्रीसी पुरुष पुरुषास वधु । ऐसा आहे हा समंधु ।

याकारणें सूक्ष्म संवादु । सुक्ष्मीं च आहे ॥ ३९ ॥

पुरुषैछेमधें प्रकृती । प्रकृतीमधें पुरुषवेत्की ।

प्रकृतीपुरुष बोलती । येणें न्यायें ॥ ४० ॥

पिंडावरून ब्रह्मांड पाहावें । प्रचीतीनें प्रचीतीस घ्यावें ।

उमजेना तरी उमजावें । विवशविवशें ॥ ४१ ॥

द्वैतैछा होते मुळीं । तरी ते आली भूमंडळीं ।

भूमंडळीं आणी मुळीं । रुजु पाहावें ॥ ४२ ॥

येथें मोठा जाला साक्षेप । फिटला श्रोतयांचा आक्षेप ।

जे प्रकृतीपुरुषाचें रूप । निवडोन गेलें ॥ ४३ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे महद्भूतनिरूपणनाम समास
सातवा ॥

समास आठवा : आत्मारामनिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

नमूं गणपती मंगळमूर्ती । जयाचेनि मतिस्फूर्ती ।

लोक भजनी स्तवन करिती । आत्मयाचें ॥ १ ॥

नमूं वैखरी वागेश्वरी । अभ्यांतरीं प्रकाश करी ।

नाना भरोवरी विवरी । नाना विद्या ॥ २ ॥

सकळ जनांमधें नाम । रामनाम उत्तमोत्तम ।

श्रम जाउनी विश्राम । चंद्रमौली पावला ॥ ३ ॥

नामाचा महिमा थोर । रूप कैसें उतरोत्तर ।

परात्पर परमेश्वर । त्रयलोक्यधर्ता ॥ ४ ॥

आत्माराम चहुंकडे । लोक वावडे जिकडे तिकडे ।

देहे पडे मृत्युघडे । आत्मयाविण ॥ ५ ॥

जीवात्मा शिवात्मा परमात्मा । जगदात्मा विश्वात्मा गुप्तात्मा ।

आत्मा अंतरत्मा सूक्ष्मात्मा । देवदानवमानवीं ॥ ६ ॥

सकळ मार्ग चालती बोलती । अवतारपंगतीची गती ।

आत्म्याकरितां होत जाती । ब्रह्मादिक ॥ ७ ॥

नादरूप जोतीरूप । साक्षरूप सत्तारूप ।

चैतन्यरूप सस्वरूप । द्रष्टारूप जाणिजे ॥ ८ ॥

नरोत्तमु विरोत्तमु । पुरुषोत्तमु रघोत्तमु ।

सर्वोत्तमु उत्तमोत्तमु । त्रयलोक्यवासी ॥ ९ ॥

नाना खतपट आणी चटपट । नाना लटपट आणि झटपट ।

आत्मा नसतां सर्व सपाट । चहुंकडे ॥ १० ॥

आत्म्याविण वेडें कुडें । अत्म्याविण मडें बापुडें ।

आत्म्याविण थडें रोकडें । शरीराचें ॥ ११ ॥

आत्मज्ञानी समजे मनीं । पाहे जनी आत्मयालागुनी ।

भुवनी अथवा त्रिभुवनीं । अत्म्याविणें वोस ॥ १२ ॥

परम सुंदर आणि चतुर । जाणे सकळ सारासार ।

आत्म्याविण अंधकार । उभय लोकीं ॥ १३ ॥

सर्वांनीं सिध सावध । नाना भेद नाना वेध ।

नाना खेद आणी आनंद । तेणेंचिकरितां ॥ १४ ॥

रंक अथवा ब्रह्मादिक । येकचि चालवी अनेक ।

पाहावा नित्यानित्यविवेक । कोण्हियेकें ॥ १५ ॥

ज्याचे घरी पन्निणी नारी । आत्मा तंवरी आवडी धरी ।

आत्मा गेलियां शरीरीं । तेज कैचें ॥ १६ ॥

आत्मा दिसेना ना भासेना । बाह्याकारें अनुमानेना ।

नाना मनाच्या कल्पना । आत्मयाचेनी ॥ १७ ॥

आत्मा शरीरीं वास्तव्य करी । अवघें ब्रह्मांड विवरी भरी ।

वासना भावना परोपरीं । किती म्हणोनी सांगाव्या ॥ १८ ॥

मनाच्या अनंत वृत्ती । अनंत कल्पना धरिती ।

अनंत प्राणी सांगो किती । अंतर त्यांचें ॥ १९ ॥

अनंत राजकारणें धरणें । कुबुधी सुबुधी विवरणें ।

कळों नेदणें चुकावणें । प्राणीमात्रासी ॥ २० ॥

येकास येक जपती टपती । येकास येक खपती लपती ।

शत्रुपणाची स्थिती गती । चहुंकडे ॥ २१ ॥

पृथ्वीमधेंपरोपरीं । येकास येक सिंतरी ।

कित्तेक भक्त परोपरीं । परोपकार करिती ॥ २२ ॥

येक आत्मा अनंत भेद । देहेपरत्वे घेती स्वाद ।

आत्मा ठाई चाअभेद । भेद हि धरी ॥ २३ ॥

पुरुषास स्त्री पाहिजे । स्त्रीस पुरुष पाहिजे ।

नवरीस नवरी पाहिजे । हें तों घडेना ॥ २४ ॥

पुरुषाचा जीव स्त्रीयांची जीवी । ऐसी नाही उठाठेवी ।

विषयसुखाची गोवी । तेथें भेद आहे ॥ २५ ॥

ज्या प्राण्यास जो आहार । तेथेंचि होती तत्पर ।

पशूचे आहारीं नर । अनादरें वर्तती ॥ २६ ॥

आहारभेद देहेभेद । गुप्त प्रगट उदंड भेद ।

तैसाचि जाणावा आनंद । वेगळाला ॥ २७ ॥

सिंधु भूगर्भी चीनीरें । त्या नीरामधील शरीरें ।

आवर्णोदकाचीं जळचरें । अत्यंत मोठी ॥ २८ ॥

सूक्ष्म दृष्टीं आणितां मना । शरीराचा अंत लागेना ।

मा तो अंतरात्मा अनुमाना । कैसा येतो ॥ २९ ॥

देह्यात्मयोग शोधून पाहिला । तेणें कांहीं अनुमानला ।

स्थूलसूक्ष्माचागलबला । गथागोवी ॥ ३० ॥

गथागोवी उगवाव्याकारणें । केलीं नाना निरूपणें ।

अंतरात्मा कृपालुपणें । बहुतां मुखें बोलिला ॥ ३१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आत्मारामनिरूपणनाम
समास आठवा ॥

समास नववा : नाना उपासनानिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पृथ्वीमधेलोक नाना । त्यास नाना उपासना ।

भावार्थे प्रवर्तले भजना । ठाई ठाई ॥ १ ॥

अपुल्या देवास भजती । नाना स्तुती स्तवनें करिती ।

जे जे निर्गुणम्हणिती । उपासनेसी ॥ २ ॥

याचा कैसा आहे भाव । मज सांगिजे अभिप्राव ।

अरे हा स्तुतीचा स्वभाव । ऐसा आहे ॥ ३ ॥

निर्गुणम्हणिजे बहुगुण । बहुगुणी अंतरात्मा जाण ।

सकळ त्याचे अंश हें प्रमाण । प्रचित पाहा ॥ ४ ॥

सकळ जनासी मानावें तें । येका अंतरात्म्यास पावतें ।

अधिकारपरत्वे तें । मान्य कीजे ॥ ५ ॥

श्रोता म्हणे हा अनुमान । मुळीं घालावें जीवन ।

तें पावे पानोपान । हे सध्या प्रचिती ॥ ६ ॥

वक्ता म्हणे तुळसीवरी । उदक घालावें पात्रभरी ।

परी न थिरे निमिषभरी । भूमीस भेदे ॥ ७ ॥

थोर वृक्षासकैसें करावें । सेंड्या पात्र कैसें न्यावें ।

याचा अभिप्राव देवें । मज निरोपावा ॥ ८ ॥

प्रजन्याचें उदक पडतें । तें तों मुळाकडे येतें ।

हात चि पावेना तेथें । काये करिती ॥ ९ ॥

सकळास मूळ सांपडे । ऐसें पुण्य कैवें घडे ।

साधुजनाचें पवाडे । विवेकीं मन ॥ १० ॥

तथापी वृक्षांचेनिपडिपाडें । जीवन घालितां कोठें पडे ।

ये गोष्टीचें सांकडें । कांहींच नाहीं ॥ ११ ॥

मागील आशंकेचें निर्शन । होतां जालें समाधान ।

आतां गुणास निर्गुण । कैसें म्हणती ॥ १२ ॥

चंचळपणें विकारलें । सगुण ऐसें बोलिलें ।

येर तें निर्गुण उरलें । गुणातीत ॥ १३ ॥

वक्ता म्हणे हा विचार । शोधून पाहावें सारासार ।

अंतरीं राहातां निर्धार । नांव नाहीं ॥ १४ ॥

विवेकेंचि तो मुख्य राजा । आणि सेवकाचें नांव राजा ।

याचा विचार समजा । वेवाद खोटा ॥ १५ ॥

कल्पांत प्रळई जें उरलें । तें निर्गुण ऐसें बोलिलें ।

येर तें अवघेंचि जालें । मायेमधें ॥ १६ ॥

सेना शाहार बाजार । नाना यात्रा लाहानथोर ।

शब्द उठती अपार । कैसे निवडावे ॥ १७ ॥

काळामधें प्रज्यन्यकाळ । मध्यरात्रीं होतां निवळ ।

नाना जीव बोलती सकळ । कैसे निवडावे ॥ १८ ॥

नाना देश भाषा मते । भूमंडळीं असंख्यातें ।

बहु ऋषी बहु मते । कैसें निवडावीं ॥ १९ ॥

वृष्टीहोतां च अंकुर । सृष्टीवरीनिघती अपार ।

नाना तरु लाहानथोर । कैसे निवडावे ॥ २० ॥

खेचरें भूचरें जळचरें । नाना प्रकारींचीं शरीरें ।
नान रंग चित्रविचित्रें । कैसी निवडावीं ॥ २१ ॥
कैसें दृश्य आकारलें । नानापरिं विकारलें ।
उदंडवि पैसावले । कैसें निवडावें ॥ २२ ॥
पोकळीमधें गंधर्वनगरें । नाना रंग लाहनथोरें ।
बहु वेक्ति बहु प्रकारें । कैसीं निवडावीं ॥ २३ ॥
दिवसरजनीचे प्रकार । चांदिणें आणी अंधकार ।
विचार आणी अविचार । कैसा निवडावा ॥ २४ ॥
विसर आणी आठवण । नेमस्त आणी बाष्कळपण ।
प्रचित आणी अनुमान । येणें रितीं ॥ २५ ॥
न्याय आणी अन्याय । होय आणी न होये ।
विवेकेंविण काये । उमजों जाणे ॥ २६ ॥
कार्यकर्ता आणी निकामी । शूर आणी कुकर्मि ।
धर्मी आणी अधर्मी । कळता पाहिजे ॥ २७ ॥
धनाढ्य आणि दिवाळखोर । साव आणि तश्कर ।

खरें खोटें हा विचार । कळला पाहिजे ॥ २८ ॥

वरिष्ठ आणि कनिष्ठ । भ्रष्ट आणी अंतरनिष्ठ ।

सारासार विचार पष्ट । कळला पाहिजे ॥ २९ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे नाना उपासनानिरूपणनाम
समास नववा ॥

समास दहावा : गुणभूतनिरूपण

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

पंचभूतें चाले जग । पंचभूतांची लगबग ।

पंचभूतें गेलियां मग । काये आहे ॥ १ ॥

श्रोता वक्त्यास बोले । भूतांचे महिमे वाढविले ।

आणि त्रिगुण कोठें गेले । सांगा स्वामी ॥ २ ॥

अंतरात्मा पांचवे भूत । त्रिगुण त्याचें अंगभूत ।

सावध करूनियां चित्त । बरें पाहें ॥ ३ ॥

भूत म्हणजे जितुकें जालें । त्रिगुण जाल्यांत आले ।

इतुकेन मूल खंडले । आशुकेचें ॥ ४ ॥

भूतावेगळें कांहीं नाहीं । भूतजात हें सर्व हि ।

येकावेगळें येक कांहीं । घडेचिना ॥ ५ ॥

आत्म्याचेनी जाला पवन । पवनाचेन प्रगटे अग्नि ।

अग्नीपासून जीवन । ऐसें बोलती ॥ ६ ॥

जीवन आवघें उबाबिलें । तें रविमंडळें आळलें ।

वन्हीवायोचेन जालें । भूमंडळ ॥ ७ ॥

वन्ही वायो रवी नस्तां । तरी होते उदंड सीतळता ।

ते सीतळतेमधें उष्णता । येणें न्यायें ॥ ८ ॥

आवघें वर्मासी वर्म केलें । तरीच येवढें फांपावलें ।

देहेमात्र तितुकें जालें । वर्माकरितां ॥ ९ ॥

आवघें सीतळचि असतें । तरी प्राणीमात्र मरोनी जातें ।

आवघ्या उष्णेंचि करपते । सकळ कांहीं ॥ १० ॥

भूमंडळ आळोन गोठलें । तें रविकिर्णें वाळोन गेलें ।

मग सहज चि देवें रचिलें । उपायासी ॥ ११ ॥

महणोनी केला प्रज्यन्यकाल । थंड जालें भूमंडळ ।

पुढेंउष्ण कांहीं सीतळ । सीतकाल जाणावा ॥ १२ ॥

सीतकालें कष्टले लोक । कर्पोन गेलें वृक्षादिक ।

महणोन पुढें कौतुक । उष्णकालाचें ॥ १३ ॥

त्याहिमधें प्रातःकाल । माध्यानकाल सायंकाल ।

सीतकाल उष्णकाल । निर्माण केले ॥ १४ ॥

ऐसें येकामागें येक केलें । विलेनें नेमस्त लाविलें ।

येणेंकरितां जगले । प्राणीमात्र ॥ १५ ॥

नाना रसें रोग कठिण । महणोनी औषधी केल्या निर्माण ।

परंतु सृष्टीचेंविवरण । कळलें पाहिजे ॥ १६ ॥

देहेमूल रक्त रेत । त्या आपाचे होती दात ।

ऐसीच भूमंडळीं प्रचित । नाना रत्नांची ॥ १७ ॥

सकळांसी मूल जीवन बांधा । जीवनें चाले सकळ धंदा ।

जीवनेंविण हरिगोविंदा । प्राणी कैचे ॥ १८ ॥

जीवनाचें मुक्ताफल । शुक्रासारिखें सुढाल ।

हिरे माणिके इंद्रनील । ते जळें जाले ॥ १९ ॥

महिमा कोणाचा सांगावा । जाला कर्दमुचि आघवा ।

वेगळवेगळु निवडावा । कोण्या प्रकारें ॥ २० ॥

परंतु बोलिलें कांहींयेक । मनास कळावया विवेक ।

जनामधें तार्किक लोक । समजती आघवें ॥ २१ ॥

आवघें समजलें हें घडेना । शास्त्रांशास्त्रांसीं पडेना ।

अनुमानें निश्चय होयेना । कांहींयेक ॥ २२ ॥

अगाध गुण भगवंताचे । शेष वर्णून शके वाचें ।

वेदविधी तेहि काचे । देवेंविण ॥ २३ ॥

आत्माराम सकळां पाळी । आवघें त्रयलोक्य सांभाळी ।

तया येकेंविण धुळी । होये सर्वत्रांची ॥ २४ ॥

जेथें आत्माराम नाही । तेथें उरें न शके कांहीं ।

त्रयलोकीचे प्राणी सर्व हि । प्रेतरूपी ॥ २५ ॥

आत्मा नस्तां येती मरणें । आत्म्याविण कैचें जिणें ।

बरा विवेक समजणें । अंतर्दार्मी ॥ २६ ॥

समजणें जें विवेकाचें । तेंहि आत्म्याविण कैचें ।

कोणीयेकें जगदीशाचें । भजन करावें ॥ २७ ॥

उपासना प्रगट जाली । तरी हे विचारणा कळली ।

याकारणें पाहिजे केली । विचारणा देवाची ॥ २८ ॥

उपासनेचा मोठा आश्रयो । उपासनेविण निराश्रयो ।

उदंड केलें तरी तो जयो । प्राप्त नाहीं ॥ २९ ॥

समर्थाची नाहीं पाठी । तयास भलताच कुटी ।

याकारणें उठाउठी । भजन करावें ॥ ३० ॥

भजन साधन अभ्यास । येणें पाविजे परलोकास ।

दास म्हणे हा विश्वास । धरिला पाहिजे ॥ ३१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गुणभूतनिरूपणनाम समास
दहावा ॥

॥ दशक सोळावा समाप्त ॥
